

Labor Vincit

'De
Zaanstreek'
van Theo
Güsten
(1927)

'De Zaanstreek' is een bijzondere film; een overgang van de traditionele documentaire van begin deze eeuw naar de avant-gardistische documentaire van rond 1930. 'De Zaanstreek' is een evenwichtige combinatie van poëtische beelden van de nostalgische omgeving van de Zaan met dynamische beelden van de industrie aan diezelfde Zaan. Voor de film is een opvallend kleurgebruik gehanteerd in een tijd dat daar – zeker bij documentaires – weinig aandacht meer aan werd besteed. Dit jaar is door het Nederlands Film-museum een belangrijke reconstructie en restauratie van 'De Zaanstreek' uitgevoerd, gebaseerd op twee oorspronkelijke filmkopieën.

Er is veel te ontdekken in 'De Zaanstreek'. Het is een film die een verbintenis vormt tussen verschillende soorten films. Je kan zeggen dat het een educatieve film is: de film draagt zeker een boodschap uit wat betreft de waarden van traditie en vooruitgang. Maar je kunt ook zeggen dat het een poëtische film is: op lyrische wijze wordt het landschap met de artefacten daarin (molens, fabrieken) verheerlijkt, via compositie, kleur, montage en trucage. Het is daarnaast een bedrijfsfilm: het totale scala van industrie aan de Zaan wordt belicht, met toelichting over productieprocessen en moderne machines. Het is ook een sociale film: arbeidsomstandigheden worden op indringende wijze getoond en de oplettende kijker zal zien dat die destijds minder rooskleurig waren dan de beelden en de tussentitels van de film willen doen geloven. Tenslotte is 'De Zaanstreek' een gedenkwaardige documentaire, een film die, al mag hij misschien wat aan de lange kant zijn, het verdient in de filmgeschiedenis te worden gememoreerd als een geslaagde combinatie van filmesthetiek en functionalisme.

De begintitel van de film, 'De Zaanstreek', is een titel die verschillende mogelijkheden van interpretatie biedt. Maar de ondertitels van de film sluiten iedere twijfel over de aard van deze film uit: 'Het land van den historischen windmolen- en der moderne industrie'. In deze ondertitel zit de gehele dualiteit van de film opgesloten. Steeds is

Ivo Blom

er weer de molen als symbool van een rijk verleden, van het rustige en arbeidzame leven aan de Zaan, van de pittoreske gevels en gebouwen en van de idyllische straatjes, grachten en slootjes. En steeds staat daar tegenover de moderne industrie en groothandel aan de Zaan met haar bedrijvigheid, lopende bandwerk, imposante machines. Op zich lijkt de film dan ook over twee verschillende onderwerpen te gaan, die elkaar zelfs mogelijk in de weg staan: door de opkomst van de moderne industrie hebben de oude molens hun functie verloren en de weinige die nog over zijn, zijn verworden tot museumstuk. Toch weet regisseur Theo Güsten door beeldcompositie, door montage binnen en buiten het beeld en door filmtrucage oud en nieuw met elkaar te verbinden, op een wijze die oud en nieuw allebei in hun waarde laat.

'Vervaardigd om waardeering te kweken voor den grooten arbeid van vroegere geslachten en van de tegenwoordige nijvere Zaanse bevolking'. In deze documentaire speelt de mens en zijn werk steeds een grote rol. Dat wordt met name continu benadrukt in de beelden van de arbeiders in de fabrieken. Om het belang van de mens te onderstrepen bevat de film zelfs een aantal gespeelde 'historische' scènes, die

moeten verduidelijken hoe in vroeger tijden (in de zeventiende en de achttiende eeuw) de Zaanse bevolking leefde en werkte.

opzet van de film

De film begint met een dergelijke gespeelde scène. We zijn in de zeventiende eeuw. Een stadswacht hangt een aankondiging op tegen een buitenmuur van een kasteel (blijkbaar het stadhuis). Stuk voor stuk arriveren de 'vroede vaders' en gaan het gebouw binnen. Daar bespreken ze een bericht van de Nederlandse regering en zetten hun goedkeuring onder de door het rijk genomen beslissing. Daarna wordt er getoost en gebeden, hangt de stadswacht het bericht op en gaat het gezelschap uiteen.

Deze scène is de opmaat voor de eigenlijke film, een soort proloog. Hierna begint het eigenlijke verhaal met een geografische bepaling van Nederland en de Zaanstreek via kaarten waarop landen- en plaatsnamen verschijnen. Dan volgt een tweede geografische bepaling via luchtopnames, steeds afgewisseld met tussentitels met de namen van de locaties: de Noordzee, IJmuiden, het Noordzeekanaal, de Hembrug, de houthaven en de gewone haven van Zaandam. Na een idyllisch shot van de Hembrug (in

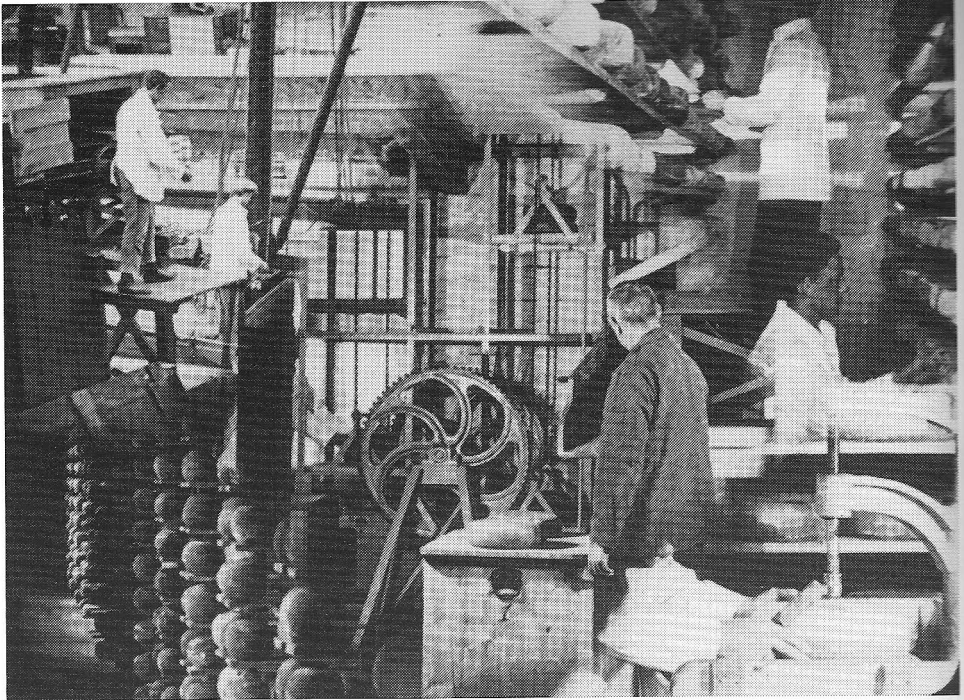
de oorspronkelijke nitraatkopieën een in rood en blauw gekleurde zonsongang, maar op de kleuren van deze film kom ik nog terug), geven vervolgens diverse beelden een indruk van de bedrijvigheid in de haven van Zaandam. Er wordt de suggestie gewekt dat wij, de toeschouwers, als het ware meegenomen worden op een

gevels en bruggetjes. Na Zaandam volgen de locaties Koog-Zaandijk, Westzaan, Wormerveer en Krommenie.

Aan het eind van dit overzicht volgt een epiloog, waarin de molen door middel van kleur, trucage en compositie verheerlijkt wordt. Dit geschiedt onder meer door een

6

Z
a
a
n
s
e

F
i
l
m
s

boottocht over de Zaan, een tocht die begint na het doorvaren van de Wilhelminasluis te Zaandam. Die suggestie wordt door de hele film heen versterkt door het regelmatig laten zien van het aanleggen en wegvaren van een passagiersschip, dat hetzelfde traject aflegt over de Zaan als wat wij te zien krijgen.

Het merendeel van de film volgt dan een vast procédé. Eerst ziet men een bepaalde locatie (bijvoorbeeld Koog aan de Zaan, Krommenie) uit de lucht. Daarna volgen beelden vanaf het water van de omgeving en wordt een overzicht geven van de diverse industrieën per locatie. Bij iedere locatie wordt de confrontatie aangegaan tussen heden en verleden, tussen moderne fabrieken en groothandels en oude molens,

shot van een molen waarboven de woorden 'Labor Vincit – Arbeid Overwint' omstraald verschijnen, en door een shot van een zonsongang met een molen aan de Zaan waar strofen van een gedicht overheen te zien zijn: een ode aan de verdwijnende molen. De film eindigt met een Nederlandse vlag waar een afsluitende tekst overheen geprojecteerd is. 'De Zaanstreek' is voor alles een sfeervolle film. Sfeervol als poëtische blik op de steden en dorpen aan de Zaan, maar ook als dynamisch beeld van de welvende industrieën aan de Zaan.

dynamiek

Die dynamiek van de film wordt onder meer onderstreept door de tussentitels.

Daarin zijn regelmatig naast de tekst ovaalvormige uitsparingen zichtbaar waarin filmbeelden te zien zijn, zodat men naast de stilstaande woorden rokende schoorstenen of draaiende molenwieken ziet. Maar de beweeglijkheid van de film valt vooral op door het op allerlei manieren opsplitsen van het filmbeeld in twee, vier of

techniek in 'De Zaanstreek' maakt de film tot een documentaire die veel verder gaat dan de gemiddelde documentaire van midden jaren twintig.

Men moet niet vergeten dat de avantgardistische documentaires van cineasten als Joris Ivens nog gemaakt moesten

Foto uit 'De Zaanstreek'. (Duyvis, uit 7 molens ontstaan.)
Foto Nederlands Filmmuseum.

nog meer segmenten zodat er kaleidoscopische collages ontstaan van molens en industrie. Regelmatig worden zo in één shot beelden getoond van het leven toen en nu, bijvoorbeeld een ouderwetse houtzaagmolen en een moderne houtzagerij, of een fabriek die uit zeven verschillende molens ontstaan is, waarbij deze zeven molens via segmentering over de fabriek zijn geprojecteerd. Deze collages doen denken aan de fotomontages uit eind jaren twintig/begin jaren dertig van Piet Zwart, Paul Schuitema en Cesar Domela Nieuwenhuis. Aan de andere kant is deze techniek niet geheel nieuw. Reeds begin jaren tien was men bezig te experimenteren met het opdelen van een filmshot in meerdere segmenten. Maar de uitgebreide en verdoorgevoerde toepassing van deze

worden. De heersende documentairstijl was er een van een duidelijk verhaal, dat op expliciete wijze verbeeld moest worden. Dit heeft niet zozeer te maken met een gebrek aan kennis of 'primitivisme'. Men had zich gewoon een andere doelstelling voor ogen gesteld dan de avantgarde documentairefilmers van de jaren dertig. Beeldcompositie was van belang, en een enkele anekdote was geoorloofd, maar ten allen tijde stond de boodschap voorop. Films werden wel minder statisch gemaakt door het filmen vanaf het water of vanaf tramdaken, of door actie in beeld, maar over het algemeen waren de films niet bijzonder dynamisch. Dynamisch althans zoals wij het misschien graag zouden willen zien. Als onze eis van een vlotte film botst met de stijl van filmen van de jaren tien en

twintig, dan heeft dat dan ook met een probleem van 'hineininterpretieren' te maken. In die zin vormt Güstens film een overgang van de documentaires van de jaren tien en twintig van filmers als Willy Mullens naar de films van voor ons nu klassieke avantgarde documentaire-makers als Joris Ivens.

8

poëzie

De poëzie van de film wordt benadrukt door de vele opnames vanaf het water, zodat de camera langzaam langs de gevels en onder de bruggetjes doorglijdt, maar ook door shots van weerspiegelingen in het water, die de sereniteit van de omgeving uitdrukken. Daarnaast is er bewust met kleur gespeeld om het idyllische karakter van de omgeving te onderstrepen. En daarmee kom ik op het enorme belang van kleur in 'De Zaanstreek'.

kleur

Tot nu toe stond 'De Zaanstreek' bekend als een zwart-wit film. In 1981 werd een brandbare nitraatkopie in het archief van het Nederlands Filmmuseum op onbrandbaar acetaatmateriaal gekopieerd. Het was deze acetaatkopie die sindsdien aan het publiek vertoond is en die ons beeld bepaald heeft van de film. Maar de oorspronkelijke kopie van 'De Zaanstreek', die op 30 november 1927 in Theater Tuschinski in première ging, was niet zwart-wit. We kunnen dit met zekerheid vaststellen, omdat in het archief van het Nederlands Filmmuseum niet één, maar zelfs twee originele nitraatkopieën van de film zijn bewaard gebleven. En allebei deze kopieën zijn niet zwart-wit. Ze zijn in kleur, en zelfs in uiterst fraaie kleuren.

Als er gezegd wordt: 'kleur', moet men daarbij niet onmiddellijk denken aan realistisch kleurgebruik, niet aan een nagenoeg perfecte imitatie van de werkelijkheid zoals bij hedendaagse foto's. Vanaf de uitvinding van de film is er met kleur geëxperimenteerd. Een aantal processen werd al snel gemeengoed. Om te beginnen werden films ingekleurd. Aanvankelijk gebeurde dit met de hand, beeldje voor beeldje, maar

vanwege de bewerkelijkheid en de kostbaarheid werd snel overgestapt op een inkleuringssysteem via sjablonen, het zg. 'pochoir-' of 'stencil'-systeem, waarbij voor iedere nieuwe kleur een nieuw sjabloon gebruikt werd. Het meest gangbare systeem ten tijde van de stomme film was echter dat van tinting en toning. Onder tinting verstaat men het in een verfbad dompelen van één of meerdere filmshots; onder toning het toevoegen van chemicaliën aan het zilvernitraat van de emulsie van een film, zodat deze door de veroorzaakte chemische reactie een kleur oplevert. De combinatie van de twee processen tinting en toning kon spectaculaire effecten opleveren, bijvoorbeeld van blauwe zonsondergangen met rode accenten (van lampen, luchten, en dergelijke). Voor het tinten had men een aantal basiskleuren, die soms bewust, soms willekeurig gebruikt werden. Toning gaf, door bijvoorbeeld het diepe blauw wat men hiermee kon realiseren, een extra dimensie aan een film.

Het combineren van tinting en toning was vooral een kenmerk van de films van de jaren tien. In de tweede helft van de jaren twintig werd het toningsproces minder en minder gebruikt en werd ook de variatie in tinting losgelaten, zodat films soms zelfs maar één tint over de gehele lengte konden hebben. Met de komst van de geluidsfilm werden tinting en toning geheel losgelaten en filmde men praktisch uitsluitend in zwart-wit (nieuwere kleurprocedés als twee- en driekleurig Technicolor daar gelaten).

'De Zaanstreek' is een uitzondering op deze ontwikkeling. Ondanks zijn late productiejaar (1927) bevat de film een zeer gevarieerd aanbod aan getinte, getonede en gecombineerd getinte en getonede shots, bedoeld om de nostalgie van de omgeving zoveel mogelijk te versterken.

restauratie

Hierbij moet een en ander opgemerkt worden over de twee verschillende nitraatkopieën in het archief van het Filmmuseum. De eerste kopie, zeg maar kopie A, is in 1981 geconserveerd en heeft een lengte

van 2349 meter. (Vermoedelijk de kopie die in 1928 in de Zaanstreek heeft gedraaid, zie het artikel van Barten.) Tijdens het catalogiseren kwam echter een tweede kopie te voorschijn, kopie B. Deze heeft een lengte van 1435 meter. (Vermoedelijk de versie die in première ging in Tuschinski.) Kopie B is weliswaar korter dan A, maar heeft allerlei shots die niet in A zitten en vice versa. Bovendien heeft B allerlei shots in gecombineerde tinting en toning (zoals rood en blauw, blauw en groen, geel en bruin) die in A alleen maar getint zijn. Sommige shots zijn in B helderder dan in A. En kopie B eindigt met een (mogelijk handmatig) ingekleurd shot van de Nederlandse vlag, waar die in A alleen maar oranje getint is. Uit kopie B bleek nog meer dan uit kopie A dat kleur opzettelijk in 'De Zaanstreek' gebruikt is om het idyllische karakter van de historische en de landschappelijke passages in de film te benadrukken (de meeste shots met betrekking tot de industrie zijn alleen getint, in geel of oranje). Kortom, het redden van de kleuren van 'De Zaanstreek' was een fundamenteel onderdeel van het redden van deze film.

In het kader van het zogenaamde 'Nederland-project', een onderzoeks- en conserveringsproject met betrekking tot de Nederlandse film, waaraan het Filmmuseum sinds 1992 werkt, werden beide nitraatkopieën vergeleken. De conclusie was dat de film absoluut voor het nageslacht gered moest worden, maar dat louter een conservering van de langste kopie een ontkenning van de rijkdom van de twee filmkopieën zou zijn. Bovendien hanteert het Nederlands Filmmuseum sinds eind jaren tachtig een beleid waarbinnen filmkopieën die een essentieel kleurgebruik vertonen ook in kleur geconserveerd worden. Besloten werd daarom een combinatie te maken van het beste en het mooiste uit de twee kopieën, daarbij zoveel mogelijk rekening houdend met het ritme en de stijl van de film, en van deze combinatie voorlopig in ieder geval een kleurnegatief te maken.*

Een groot probleem bij de reconstructie was het gebrek aan informatie. De kopieën zelf hadden allebei ten dele een zelfde volgorde, maar bepaalde neutrale passages

als scènes met gevels en slootjes of algemene tussentitels zaten op verschillende plaatsen. De nummering van de tussentitels was hierbij geen leidraad. Die werd maar ten dele gevolgd en een mogelijke conclusie was, dat de oorspronkelijke numerieke volgorde van de tussentitels in de montagefase is losgelaten. Wat dat betreft was het moeilijk vast te stellen welke van de twee montages, die van A of die van B, nu de juiste was. Nu eens leek A de meest consequente volgorde te bezitten, dan weer kwam B als de meest overtuigende uit de bus.

Uiteindelijk is toch grotendeels de volgorde van A aangehouden. Shots die eerst alleen getint waren, werden vervangen door getinte en getonede shots. Donkere shots werden vervangen door lichtere. Een dertig meter lange beschadiging in A kon perfect vervangen worden door dezelfde passage in B. Een tussentitel met een printfout in het kader in A kon op deze manier eveneens vervangen worden. Van sommige op zichzelf staande shots in A en B, die zo neutraal waren dat ze overal ingezet hadden kunnen worden, was het onmogelijk de juiste plek binnen de film vast te stellen. Deze zijn zoveel mogelijk aan de hand van ritme, stijl en boodschap van de film ingezet, rekening houdend met de volgordes van A en B. De fraaie in rood en blauw getinte en getoonde epiloog, bedoeld als een visueel vuurwerk aan het slot van deze film, is zoveel mogelijk als één geheel gereconstrueerd, waarbij een enkele tussentitel naar voren of naar achteren is geschoven. En voor het eindshot van de film is zonder aarzeling gekozen voor het shot met de ingekleurde vlag in plaats van voor de getinte versie, ook al was de laatste veel langer.

* De in kleur gerestaureerde versie van 'De Zaanstreek' is helaas nog niet beschikbaar voor vertoning. De Week van de Zaanse Film hoopt deze bijzondere film volgend jaar opnieuw en dan in de kleurenversie te kunnen presenteren.